

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Zalig geven en ontvangen

Ideologische lofzangen op het belang van het maatschappelijk middenveld zijn niet voldoende. Essentieel is dat de economische en morele betekenis van het particulier initiatief daadwerkelijk wordt erkend en voluit doorwerkt in het beleid. Door institutionalisering, lokalisering en atomisering is de rol van maatschappelijke organisaties ingrijpend veranderd en zal hij opnieuw moeten worden uitgevonden.

door *Marius Ernsting*

De auteur, oud-directeur van Humanitas is voorzitter van Vereniging Nov en adviseur Goede Doelen Loterijen.

HET LEEK EEN GEWONE DAG, die eerste december 2008: de eerste Professor Steenkamp Lezing door Piet Hein Donner. Onder de titel ‘Het CDA midden in de samenleving’ werd zijn betoog over het maatschappelijk middenveld een onverholven lofzang, ‘een pleidooi voor sterke, in waarden en in de maatschappij verankerde organisaties, die zich opstellen tussen overheid en burger’. Op het eerste gezicht niet zo opzienbarend: het CDA was immers altijd al van het maatschappelijk middenveld (of omgekeerd, daar wil ik vanaf wezen). Maar toch: de marktwerking in de landbouw in het kader van de EEG, in de zorg (verzekeringsfinanciering in combinatie met decentralisatie, waarvan minister Klink een pleitbezorger is) en in de volkshuisvesting (de ingrijpende bruteringsoperatie van oud-staatssecretaris Heerma), dat zijn toch ook kindjes van het CDA zou je zeggen.

En ligt datzelfde maatschappelijk middenveld de laatste tijd niet stevig onder vuur, ook van CDA-politici, als het dingen doet die de overheid (of het CDA) onwelgevallig zijn? Is het wel zo logisch om dan als CDA een lofzang aan te heffen?

Ondertussen is het politieke klimaat zwanger van crises: de bankencrisis, de economische crisis, klimaatcrisis, de voedselcrisis. Het zijn

vaak neerdrukkende discussies die daarover gaan. Schokkende berichten buitelen over elkaar, oplossingen lijken niet voorhanden. Maar er is één terrein waar van crisis geen sprake is, een terrein waar niet het financiële

Om politieke en sociale redenen is een stellingname over het belang van het maatschappelijk middenveld urgent

kapitaal de dienst uitmaakt, maar het sociale kapitaal: de belangeloze inzet van miljoenen uren in de sport, in landschapsbeheer, in de zorg, in musea, in de brandweer, in de amateurkunst, in politieke partijen (!). Die inzet is goud waard: belangrijke sociale initiatieven gaan gewoon door, en juist in tijden van crisis zijn sociale

netwerken van levensbelang. Deze constatering maakt duidelijk dat niet alleen om ideologische redenen een stellingname over het belang van het maatschappelijk middenveld urgent is, maar ook om actuele politieke en sociale redenen.

HET BELANG VAN HET MIDDENVELD

Het maatschappelijk middenveld in Nederland (het geheel van organisaties van en voor burgers die niet van de overheid noch van de markt zijn), is van oudsher sterk, breed en veelzijdig. En dat is nog steeds zo: 85% van de Nederlanders is lid van één van de tienduizenden clubs of verenigingen. Als aan Nederlanders gevraagd wordt of zij anderen vertrouwen spreekt 61% zich uit voor vertrouwen en dat vertrouwen neemt toe als de deelname aan het verenigingsleven stijgt. Een volwassen Nederlander is gemiddeld lid van drie maatschappelijke organisaties. Nederland kent bovendien een lange en grote traditie van zich inzetten voor en doneren aan maatschappelijke doelen. Volgens een recent onderzoek van het CBS (voorjaar 2009) is 42% van de volwassen Nederlanders actief als vrijwilliger: bij elkaar 5,3 miljoen Nederlanders. Dat is nog aanzienlijk meer dan we tot dusverre aannamen! De eigen fondsenwerving van de ongeveer duizend CBF-keurmerkhouders (waartoe de meeste grote maatschappelijke en vrijwilligersorganisaties behoren) beliep in 2008 1,3 miljard euro, net zo veel als het totale bedrag aan overheidssubsidies.

GEEFGEDRAG

Een gemiddeld huishouden gaf volgens het CBS in 2007 308 euro aan goede doelen, gelijk verdeeld over collectes en donaties enerzijds, en contri-

buties van maatschappelijke organisaties anderzijds. In totaal gaven die huishoudens daarmee een bedrag van 2,2 miljard euro. Nederlanders zijn graag bereid te geven: gemiddeld geven zij 1,1% van hun inkomen; de laagste inkomens het meest! Nederlanders die lid zijn van het CDA of Groen-Links geven het meest: 1,6% van hun inkomen.¹ Ter vergelijking: de Nederlandse staathuishouding besteedt aan ontwikkelingshulp zoals bekend 0,8% van het bruto nationaal inkomen.

Nederlanders geven omdat zij het belangrijk vinden dat er organisaties zijn die zich bezighouden met het aanpakken van maatschappelijke noden; de tijd waarin dat vanzelfsprekend gebeurde, vooral door familie en burens, is goeddeels voorbij, en de tijd waarin collectieve zorg vanzelfsprekend van de overheid verwacht werd ook. Daarom is het zo belangrijk dat de ruimte tussen individuele burgers en overheid wordt ingevuld door een enorm palet aan maatschappelijke organisaties. Alleen al op het gebied van amateurkunst (toneelverenigingen, zangkoren en muziekgezelschappen) telt Nederland 30.000 verenigingen en 450.000 vrijwilligers! Over sociaal kapitaal gesproken! Illustratief voor het belang van dat sociale kapitaal is dat de Amerikaanse professor Robert Putnam in zijn studie *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy* een rechtstreeks verband heeft aangetoond tussen het aantal zangkoren en de kwaliteit van het plaatselijk bestuur.

Oog voor het belang van maatschappelijke organisaties past welbeschouwd in de denktraditie van het CDA, namelijk die van de subsidiariteit (KVP) c.q. de soevereiniteit in eigen kring (ARP/CHU). Immers, eenieder heeft zijn eigen verantwoordelijkheid, de individuele burger, de verbanden waarin zij georganiseerd zijn en de onderscheiden overheden. Waar het vooral op aankomt is dat die verantwoordelijkheden niet alleen duidelijk zijn, maar ook op elkaar afgestemd zijn, dat wil zeggen wederzijds aanvullend zijn. En als de verbanden waarin burgers georganiseerd zijn sterk en breed geschakeerd zijn, lukt dat afstemmen des te beter: je hebt als overheid in de samenleving een counterpart waarmee je tot afspraken kan komen. Waar de een het moet laten afweten springt de ander in, zo werkt het samenspel tussen overheid en *civil society*, zonder dat ze elkaars verantwoordelijkheden overnemen. En daarbij, zeker nu niet onbelangrijk, is een goed functionerende *civil society* essentieel om tegenwicht te bieden tegen een almaar uitdijende verzorgingsstaat. Lid zijn van een kaartclub of een zangkoor biedt naast het gezamenlijke plezier óók hulp bij ziekte of verdriet en kan een noodgedwongen aankloppen bij de professionele thuiszorg of ggz-instelling voorkomen.

WAARBORGEN

De Nederlandse rechtsstaat kent een aantal instrumenten om maatschappelijke organisaties te reguleren, te beoordelen en in zekere zin doorzichtig te maken. Allereerst zijn daar het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Strafrecht, maar daarnaast ook de ANBI-verklaring (Algemeen Nut Beogende Instelling), het CBF-keurmerk (Centraal Bureau Fondsenwerving), de verplichte inschrijving bij de Kamer van Koophandel, enzovoort. Binnen de hierin neergelegde randvoorwaarden staat het elke organisatie vrij om zijn doelen te stellen en activiteiten te kiezen. Dat hoort nu eenmaal bij de grondwettelijke vrijheid van vereniging en vergadering en de vrijheid van meningsuiting.

Er is de laatste tijd kritiek op het functioneren van goede doelen: vooral de ontwikkelingssamenwerking, natuur en milieu en sommige grote gezondheidsfondsen moeten het daarbij soms ontgelden. De oploeiende discussie over de gehanteerde methoden mag en moet gevoerd worden, maar mag nimmer leiden tot uitsluiting van overheidsvoorzieningen (tenzij gehandeld is in strijd met de genoemde waarborgen). Uitsluiting zou leiden tot spanning, niet alleen met de grondwet, maar ook bijvoorbeeld met de waarden van het CDA zelf. Sterker nog, juist in het kader van de subsidiariteit en soevereiniteit in eigen kring hoort de kring van organisaties met een semipublieke verantwoordelijkheid een eigen verantwoordelijkheid te kunnen dragen (al was het maar om verantwoording daarover af te kunnen leggen!) binnen het maatschappelijk bestel.

ECONOMISCHE BETEKENIS

Hoe groot de waarde is van de inzet van maatschappelijke organisaties voor publieke doelen bleek uit een recent onderzoek door het Nijmeegse Institute for Mission Studies en het onderzoeksbureau Kaski, dat onder de veelzeggende titel *Tel je zegeningen* (een bekende strofe uit de protestantse zangbundel van Johan de Heer) becijferde dat de inzet van de kerken in Rotterdam op het gebied van psychosociale en maatschappelijke zorg de gemeente een bedrag bespaart van tussen de 110 en 130 miljoen euro! Wanneer je die cijfers extrapoleert dan kun je stellen dat alleen al de maatschappelijke inzet van de kerken in heel Nederland een economische waarde genereert van zo'n 3 miljard euro. De economische vervangingswaarde van het vrijwilligerswerk als geheel kan worden becijferd op een bedrag van ruim 23 miljard euro (5,3 miljoen vrijwilligers, die gemiddeld een dagdeel per week, oftewel 180 uur per jaar, aan vrijwilligerswerk besteden, tegen een gemiddelde vervangingswaarde van

25 euro per uur). Het zijn allemaal getallen waarvan het je duizelt, maar waar het hier om gaat is dat al dat werk dat voor maatschappelijke doelen wordt verzet veel waarde vertegenwoordigt, en ook steeds weer veel tegenwaarde moet mobiliseren: mensen, tijd en ook geld: voor de organisatie als zodanig, voor de toerusting van al die vrijwilligers. Vrijwilligerswerk en maatschappelijke inzet leveren belangeloos veel op maar het is beslist niet allemaal gratis.

FINANCIERING

Van oudsher wordt het maatschappelijk middenveld ook wel aangeduid als particulier initiatief, om aan te geven dat het oprichten van maatschappelijke organisaties ter leniging van noden en het realiseren van ideële doelen een zaak van particulieren was en is, evenals de financiering ervan. De vereniging Ons Huis begon bijvoorbeeld zo'n 120 jaar geleden in de Amsterdamse Rozenstraat met een gift van 300.000 gulden (!) van de vermogende liberaal P.W. Janssen. En tal van goededoelenorganisaties hebben tot de dag van vandaag hun collecteweek, zó veel dat er jaarlijks een collectekalender moet worden gemaakt om niet in de war te raken.

Eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog is de overheid op een breed terrein particulier initiatief gaan meefinancieren: de subsidies doen hun intrede. Naast de bekende vormen van eigen fondsenwerving (donaties en collectes) zijn loterijen van oudsher een belangrijk middel voor het werven van fondsen. De Staatsloterij werd in 1726 opgericht om de pest en de Spanjaarden te bestrijden. De eigen loterijen van Scouting en De Zonnebloem zijn heden ten dage goed voor een opbrengst van circa 3,5 miljoen euro.

Het Skanfonds (oorspronkelijk Stichting Katholieke Noden) en het Oranjefonds ontvingen over 2008 een bijdrage van ruim 23 miljoen euro van de Postcodeloterij. De netto-opbrengst van de Goede Doelen Loterijen ten bate van 150 goededoelenorganisaties beliep in 2008 een bedrag van 350 miljoen euro, bijna een derde van het bedrag dat met eigen fondsenwerving (contributies, donaties, collectes, verkoop van artikelen) wordt binnengehaald. De goededoelenloterijen moeten we vooral in dat licht bezien: de drie loterijen – voor mens en natuur (Nationale Postcode Loterij), gezondheid en welzijn (Sponsor Bingo Loterij) en cultureel erfgoed (BankGiro Loterij) – zijn fondsenwerfers pur sang in die oude traditie van loterijen voor goede doelen: ze organiseren een spel waarmee je wat kunt winnen, en waarvan de netto-opbrengst bestemd is voor het goede doel. Alleen de schaal is vele malen groter...

KOESTEREN

Dat er in Nederland zoveel mensen zich hebben georganiseerd op het vraagstuk van natuur en milieu, klimaat en bedreigde ecosystemen zou het CDA tot grote vreugde moeten stemmen: het zijn mensen die zich daadwerkelijk druk maken over een waarde die door het CDA bij uitstek gekoesterd wordt: rentmeesterschap, de heilheid van de schepping.

Het koesteren van een actieve en invloedrijke *civil society*, inclusief de mogelijkheden voor organisaties om daarin met ingezamelde particuliere gelden hun eigen huishouding te kunnen voeren, levert een enorme maatschappelijke en economische meerwaarde op: zonder De Zonnebloem, Humanitas, uvv en kerkelijk pastoraal werk en diaconie zou bijvoorbeeld het betaalde zorgstelsel bezwijken, simpelweg omdat maar liefst 75% van de thuishulp bestaat uit vrijwilligerswerk en mantelzorg. Als zulke vrijwilligers het idee hebben dat ze voor een ander karretje gespannen worden dan dat van hun eigen motivatie, of dat ze met allerlei voorwaarden en beperkingen in hun werk geconfronteerd worden, dan zijn ze gauw vertrokken. En je krijgt ze niet zo gemakkelijk meer terug.

Het inmiddels veelgeroemde maatschappelijk middenveld wordt de laatste tijd geconfronteerd met ten minste drie ontwikkelingen, die dat middenveld soms uit elkaar lijken te trekken:

1. Institutionaliserings: steeds meer komt de overheid erachter dat problematische en complexe maatschappelijke kwesties niet alleen meer met overheidsinterventie (regelgeving en handhaving) opgelost kunnen worden, en dat partners uit het bedrijfsleven en de *civil society* voor een effectieve aanpak onmisbaar zijn. Voorbeelden: sociaal isolement, armoedebeleid, overgewicht, burgerschap, asociaal gedrag, seksueel misbruik en huiselijk geweld.
2. Lokalisering: steeds meer maatschappelijke kwesties zijn in termen van overheidsverantwoordelijkheid verschoven van het rijk naar de gemeenten. Voorbeelden: de Wmo op het gebied van de zorg, de financiering van de bijstand, de inburgering, de nazorg voor ex-gedetineerden. Al deze zaken zijn in de afgelopen jaren op het bordje van de gemeentelijke overheid gelegd, en die overheid schakelt daarbij lokale partijen uit het middenveld in: vrijwilligerscentrales, burenhulp, wijkcomités, en zorgnetwerken.
3. Atomisering: de combinatie van meer mondigheid en de schier eindeloze mogelijkheden van internet maakt dat steeds meer mensen niet meer via het doneren aan organisaties aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid invulling willen geven, maar dat in eigen hand willen houden: rechtstreeks, in concrete projecten waarvan ze de resultaten zelf

kunnen monitoren. Voorbeelden in de sfeer van ontwikkelingshulp zijn Linkis, Kiva en de 1%CLUB, maar ook valt te denken aan woongroepen voor ouderen, kleinschalige wooneenheden voor verstandelijk gehandicapten en coöperatieve vormen van kinderopvang en thuiszorg.

Deze drie ontwikkelingen vragen achtereenvolgens om versterking van de eigen professionaliteit, een organisatie die tot op buurtniveau ‘nabij’ kan zijn, én die ruimte biedt voor zelfregulering door de zelfdoeners. Dat is op het eerste gezicht niet makkelijk te verenigen in één organisatie. Een middenveld dat bewust als partner van de overheid aanspreekbaar kan en wil zijn, dat zich vertakt in alle lagen van de samenleving én ruimte biedt voor nieuwe initiatieven van ondernemende burgers: dat is niets minder dan *reinventing civil society!* Om dat voor elkaar te krijgen zal veel denkkraft, ondersteuning en leiderschap nodig zijn. Maar het staat tegelijk vast dat die investering veel maatschappelijk én economisch rendement zal opleveren.

ROLLEN

De rol van partner is voor de overheid lastig. Gewend als ze is aan haar rol als regelend, regisserend ‘met macht bekleed’ orgaan, waarbij bedrijven en maatschappelijke organisaties objecten of hooguit mede-uitvoerders zijn, moet ze meer en meer schakelen naar een echte partnerrol. Dat betekent een gezamenlijke inzet met andere partijen bij de probleemformulering, bij het ontwerpen van een aanpak, en pas dan ook een overeengekomen maar onderscheiden inzet in de uitvoering.

Voor de organisaties uit het maatschappelijk middenveld is het omgaan met deze uiteenlopende krachten nog veel lastiger: het vereist het maken van strategische keuzen, met name over de wijze waarop de gewijzigde rol ingevuld gaat worden. Het betekent proactief en zelfbewust opereren, optreden als een volwaardig partner met bijbehorende verantwoordelijkheid en met organisatievormen dicht bij de mensen in hun dagelijkse omgeving. Vooral dat laatste is urgent: zoals gezegd komt er veel maatschappelijke problematiek tot uiting op lokaal niveau (integratie, zorg, armoede, sociale cohesie), en juist daar is de infrastructuur van het maatschappelijk middenveld (evenals de politieke infrastructuur trouwens) vaak het minst stevig. Er is lokaal dringend behoefte aan een overtuigende en verbindende visie en inzet, aan de mobilisatie van *civic involvement*, aan veelzijdige uitvoeringscapaciteiten, en aan effectieve samenwerking met elkaar én met de gemeentelijke overheid. Het zou goed zijn als de grote organisaties in het maatschappelijk middenveld de handen ineenslaan om, met inzet van gezaghebbende personen, trainingsprogramma’s aan te bieden om de

mensen die op dat lokale niveau het werk moeten doen te ondersteunen en versterken.

EEN WERELD TE WINNEN

Er ligt voor het maatschappelijk middenveld een wereld van succesvol opereren en erkenning te winnen, na decennia van overheids- en marktdominantie. Maar dan is het wel zaak daar welbewust, met gezag en visie, op

Als de stille kracht van het maatschappelijk middenveld belangrijk wordt geacht, dan wordt het tijd om er een sprekende kracht van te maken

aan te koersen. Dat vereist visie, en ook het afwerpen van veelvoorkomende valse bescheidenheid. Als de stille kracht van het maatschappelijk middenveld belangrijk geacht wordt, dan wordt het tijd om er een sprekende kracht van te maken.

‘De kracht van een samenleving ligt bij het maatschappelijk middenveld, de *civil society*. Als over-

heid moet je je zo min mogelijk bemoeien met de initiatieven, ideeën en idealen die daar opbloeien. Vrijheid en vertrouwen geven, dat is voor de overheid het adagium’, aldus minister-president Balkenende in een voordracht tijdens de bijeenkomst van de Nationale Postcode Loterij waar de toekenning van de netto-opbrengst van 250 miljoen euro aan de goede doelen over 2008 bekend werd gemaakt. Aan die woorden valt, na de voorgaande uiteenzetting, verder nog weinig toe te voegen!

Noot

- 1 Een en ander blijkt uit een onderzoek van TNS NIPO uit 2006.